

Mariusz W. Majewski

ORCID [0000-0002-9599-4006](https://orcid.org/0000-0002-9599-4006)

Badacz niezależny (Gdynia, Polska)

wmmajewski@interia.pl

**Odpowiedź na pracę
dr. Pawła E. Tomaszewskiego
pt. „Komentarz do artykułu
Mariusza W. Majewskiego opublikowanego
w *Studia Historiae Scientiarum* 17 (2018),
ss. 89–117”**

Abstrakt

Niniejszy artykuł jest odpowiedzią na polemiczny komentarz dr. Pawła E. Tomaszewskiego, opublikowany w bieżącym tomie czasopisma *Studia Historiae Scientiarum* 18 (2019), dotyczący [wcześniejszego artykułu](#) autora (M.W. Majewskiego) na temat prac Instytutu Metalurgii i Metaloznawstwa przy Politechnice Warszawskiej oraz uzupełnień do biografii Jana Czochralskiego, opublikowanego w poprzednim tomie czasopisma.

Jest dobrze wiadomo, że każda próba opracowania historii jakiegokolwiek zagadnienia wymaga podjęcia krytyki źródeł

PUBLICATION INFO		e-ISSN 2543-702X ISSN 2451-3202		 DIAMOND OPEN ACCESS
CITATION				
Majewski, Mariusz W. 2019: Odpowiedź na pracę dr. Pawła E. Tomaszewskiego pt. „Komentarz do artykułu Mariusza W. Majewskiego opublikowanego w <i>Studia Historiae Scientiarum</i> 17 (2018), ss. 89–117”. <i>Studia Historiae Scientiarum</i> 18, ss. 531–553. DOI: 10.4467/2543702XSHS.19.017.11023 .				
RECEIVED: 01.09.2019 ACCEPTED: 21.09.2019 PUBLISHED ONLINE: 15.11.2019	ARCHIVE POLICY Green SHERPA / RoMEO Colour	LICENSE 	 Crossref Similarity Check Powered by iThenticate	
WWW	http://www.ejournals.eu/sj/index.php/SHS/ ; http://pau.krakow.pl/Studia-Historiae-Scientiarum/			

historycznych i że pozyskanie informacji zgromadzonych w źródłach archiwalnych, prasie oraz memuarystyce wymaga od badacza podjęcia rzetelnej pracy porównawczej. Jednakże problem powstaje wówczas, gdy autor przyszłej publikacji dysponuje tylko nielicznymi źródłami, a nawet tylko jednym – tak było w przypadku badań autora (M.W. Majewskiego).

Autor udzielił odpowiedzi na nurtujące dr. Pawła E. Tomaszewskiego wątpliwości dotyczące finansowania budowy i wyposażenia Instytutu Metalurgii i Metaloznawstwa przy Politechnice Warszawskiej oraz pochodzenia i prac Jana Czochralskiego. Przybliżono również problematykę Zakładów Hohenlohe SA, „Wspólnoty Interesów” i Wspólnoty Interesów Górniczo-Hutniczych SA.

Autor postuluje przeprowadzenie systematycznej zespołowej kwerendy zarówno prasoznawczej, jak i archiwalnej dotyczącej Jana Czochralskiego, a także udostępnienie badaczom archiwów prywatnych dotyczących tej postaci. Pozwoli to stworzyć bardziej ugruntowane źródłowo syntezę historyczne Jana Czochralskiego.

Słowa kluczowe: *źródła prasowe, źródła archiwalne, memuarystyka, krytyka źródeł, Korpus Kontrolerów MSWojsk., przemysł na Górnym Śląsku, Jan Czochralski, patenty, Instytut Metalurgii i Metaloznawstwa przy Politechnice Warszawskiej, Zakłady Hohenlohe SA, Wspólnota Interesów, Wspólnota Interesów Górniczo-Hutniczych SA*

**Response to the work
of Paweł E. Tomaszewski, PhD,
entitled “Comments on the paper
by Mariusz W. Majewski published
in *Studia Historiae Scientiarum* 17 (2018),
pp. 89–117”**

Abstract

The article is a response to the polemical commentary by Paweł E. Tomaszewski, PhD, published in the current volume of the journal *Studia Historiae Scientiarum* 18 (2019), regarding the

[author's earlier article](#) on the work of the Institute of Metallurgy and Metal Science at the Warsaw University of Technology with the addenda to the biography of Jan Czochralski, published in the previous volume of the journal.

It is well known that any attempt to compile the history of any issue requires critical approach to historical sources and that acquiring information collected in archival sources, the press and memoirs requires from the researcher a diligent and thorough comparative work. However, the problem arises when an author of a future publication has only few sources at his disposal, or even only one, which was the case here.

The article answers the doubts bothering Paweł E. Tomaszewski regarding the financing of the construction and equipment of the Institute of Metallurgy and Metal Science at the Warsaw University of Technology and the origin and work of Jan Czochralski. The issues of the enterprises Zakłady Hohenlohe SA, Wspólnota Interesów and Wspólnota Interesów Górniczo-Hutniczych SA were also discussed.

The author proposes that a systematic team inquiry into both press and archival resources regarding Jan Czochralski should be carried out, and researchers should be allowed access to respective private archives. This will allow for a more research-grounded historical syntheses of Jan Czochralski.

Keywords: *press sources, archival sources, memoirs, criticism of sources, Corps of Controllers of the Ministry of Military Affairs in Poland, industry in Upper Silesia, Jan Czochralski, patents, Institute of Metallurgy and Metal Science, Warsaw University of Technology, Zakłady Hohenlohe SA, Wspólnota Interesów, Wspólnota Interesów Górniczo-Hutniczych SA*

1. Źródła archiwalne a publicystyka dr. Pawła E. Tomaszewskiego

Wykorzystywane w pracach historycznych źródła to wynik mniejszych lub większych odkryć dokonywanych przez historyków, wywołanych splotem różnorodnych przyczyn i przypadków, zależnych od posiadanej wiedzy, pracowitości, wytrwałości, a także szczęścia w trakcie kwerend. Historyk dążyć powinien do maksymalnego wykorzystania źródeł, co w przypadku historii najnowszej napotyka szereg barier z powodu rozproszenia albo obfitości takich źródeł. Poszukiwania źródeł najczęściej rozpoczynamy już w domowym zaciszu, próbując odnaleźć

wskazówki pomocne przy dalszych pracach w bibliotece, a następnie archiwum.

W przypadku analizowanego artykułu (Majewski 2018a) drogi wiodły nieco inaczej – najpierw w trakcie żmudnych kwerend odnalazłem materiały, które zakwalifikowałem do zupełnie innej publikacji. Przypadek zdecydował, że pod artykułem pióra Pana doktora, zamieszczonym na którymś z portali internetowych, zostawiłem komentarz, a następnie adres e-mail. Wkrótce otrzymałem *Biuletyn Roku Czochochrałskiego* (prowadzony przez dr. Tomaszewskiego) i dalszą korespondencję. Z upływem czasu przekazałem także swoje materiały archiwalne oraz wskazałem miejsca przechowywania innych. W zamian otrzymałem kopie artykułów *Gońca Warszawskiego* oraz maszynopis książki *Powrót. Rzecz o Janie Czochochrałskim*. Konsekwencją tych działań była propozycja napisania artykułu do *Biuletynu Roku Czochochrałskiego*. Zaproponowałem ze swojej strony wspólne prace nad artykułem, ale nie na łamach periodyku redagowanego przez dr. Tomaszewskiego, a w czasopiśmie naukowym. Z oferty tej ostatecznie niewiele wyszło, tym bardziej zaskoczony byłem brakiem dalszych wspólnych działań, zwłaszcza że w tym czasie przesłałem dr. Tomaszewskiemu fragmenty raportu Korpusu Kontrolerów MSWojsk., które następnie były kanwą mojego artykułu o Instytucie Metalurgii i Metaloznawstwa przy Politechnice Warszawskiej.

Trudno już dziś domniemywać, dlaczego krytyczny dla Jana Czochochrałskiego raport spowodował regres w dalszej współpracy. Później zwyczajny przypadek sprawił, że w trakcie prowadzonych kwerend archiwalnych i bibliotecznych, poświęconych przemysłowi zbrojeniowemu w Drugiej Rzeczypospolitej, napotkałem kolejne źródła odnoszące się do początków działalności Instytutu Metalurgii i Metaloznawstwa przy Politechnice Warszawskiej. Uzupełnieniem archiwaliów Centralnego Archiwum Wojskowego i Archiwum Państwowego w Katowicach były źródła wyszukane w Instytucie Polskim i Muzeum im. gen. Władysława Sikorskiego.

2. Źródła archiwalne w Instytucie Polskim i Muzeum im. gen. Władysława Sikorskiego

Dr Tadeusz Cyprian oraz świadkowie wydarzeń składający zeznania przed Komisją dla Rejestracji Faktów i Zbierania Dokumentów (następnie Komisją Powołaną w Związku z Wynikiem Kampanii Wojennej

1939), m.in. płk KK Witold Tyszkiewicz, mjr Tadeusz Biernacki, płk obs. Tytus Karpiński, mjr Stanisław Hyciak, odtwarzali przebieg wydarzeń najczęściej tylko z pamięci, bez dostępu do źródeł archiwalnych. Luki w pamięci, a także oskarżenia wysuwane pod adresem elit pokonanego przez Wehrmacht państwa nie mogą zaskakiwać. Pamiętajmy, że żołnierze armii gen. Władysława Sikorskiego we Francji, następnie Anglii byli częścią społeczeństwa skonfliktowanego znacznie wcześniej niżli przed wrześniem 1939 r. Dodatkowo doświadczyli traumy, w trakcie której świat, jaki znali i rozumieli, uległ całkowitej dezintegracji i bezprecedensowemu zniszczeniu.

Negatywny wydźwięk wypowiedzi wspomnianych powyżej osób dr Tomaszewski tłumaczy m.in. ich niechętnym stosunkiem do *establishmentu* Drugiej Rzeczypospolitej, w tym Jana Czochralskiego. Przede wszystkim zaś kwestionuje on wartość tego zasobu archiwalnego (Tomaszewski 2019, s. 519). Jednakże, z uwagi na to, że ów zasób ma niezależne potwierdzenie w dokumentach przechowywanych w Centralnym Archiwum Wojskowym i Archiwum Akt Nowych, nie jest to uzasadnione.

Należy ponadto zauważyć, że pełną nazwę Instytutu Polskiego i Muzeum im. gen. Władysława Sikorskiego uprościłem do Instytutu Polskiego i Muzeum Sikorskiego (IPMS) zgodnie z pisownią stosowaną przez wydawców i Naczelną Dyрекcję Archiwów Państwowych.

3. Zadania Korpusu Kontrolerów Ministerstwa Spraw Wojskowych

Podobnie dr Tomaszewski (2019, s. 520) bagatelizuje wnioski raportu Korpusu Kontrolerów MSWojsk, odnoszące się do błędów w zarządzaniu Instytutem Metalurgii i Metaloznawstwa przy Politechnice Warszawskiej. Dlatego należy nadmienić, że skupiał on nieliczny zespół oficerów starszych, począwszy od majorów, na generałach dywizji skończywszy, posiadających wykształcenie prawnicze, ekonomiczne lub techniczne. Oficerowie Korpusu Kontrolerów ponosili odpowiedzialność służbową bezpośrednio przed ministrem spraw wojskowych i jego zastępcami. Spoczywała na nich drobiazgowa wręcz odpowiedzialność za grosz publiczny, a ponadto przestrzeganie regulaminów, rozporządzeń oraz ustaw władz zwierzchnich. Nie ma potrzeby uzasadniać, że prowadzone przez ten zespół kontrole w instytucjach państwowych oraz prywatnych, współpracujących z organami wojska, piętnowały wszelkie

nieprawidłowości finansowe i organizacyjne. Kolejną kwestią wartą podkreślenia pozostaje ocena wiarygodności raportów Korpusu Kontrolerów MSWojsk. W tym bowiem przypadku wnioski, które były przedstawiane zwierzchnikom sił zbrojnych, opracowywał personel merytoryczny korpusu. Notabene podobne zadania realizowała Prokuratura Generalna Rzeczypospolitej Polskiej oraz Urzędy Delegata Prokuraturii Generalnej w Katowicach i Wolnym Mieście Gdańsku, reprezentując interesy Skarbu Państwa i współpracując również z Najwyższą Izbą Kontroli (Państwa)¹.

4. Procesy Czochralski – Broniewski na łamach prasy

Kolejną kwestią wymagającą komentarza pozostaje wykorzystanie artykułów prasowych dotyczących procesów o zniesławienie pomiędzy Broniewskim i Czochralskim (Tomaszewski 2019, ss. 521–522). Kwestie tych procesów analizowałem na podstawie artykułów zamieszczonych na łamach *Gońca Warszawskiego*.

Nieuprawniona jest teza dr. Tomaszewskiego o rozpoczęciu przez redakcję tej gazety „nagonki na Czochralskiego”. Wręcz odwrotnie, zespół dziennikarzy postawił sobie inne zadanie: rzetelne informowanie opinii publicznej o przebiegu procesu. Przegrana w pierwszym procesie Broniewskiego spowodowała, że zespół redakcyjny wystąpił w odmienną rolę. Nie tylko będzie w dalszym ciągu skrzętnie relacjonował przebieg procesu, ale także przedstawiał nowe dowody, powołując świadków oraz zadając na tej podstawie niewygodne dla Czochralskiego, jak i ówczesnych elit, pytania. Przyjęte funkcje miały jeden podstawowy cel – obronę za wszelką cenę prof. Broniewskiego. Należy jednak zauważyć, że poza usunięciem dwóch artykułów zawierających relację z procesu Czochralski – Broniewski oraz „listu” tego ostatniego, po których pozostały tylko puste miejsca w *Robotniku* i *Gazecie Warszawskiej*, cenzura prewencyjna, z której słynęła Druga Rzeczpospolita, na ogół rezygnowała ze swych ponurych powinności².

Zgadzam się z dr. Tomaszewskim, że w przypadku omówienia procesów o zniesławienie pomiędzy Broniewskim i Czochralskim można było w artykule wykorzystać lepsze i bardziej zorientowane źródło

---

¹ Styk 1978, ss. 237–246; Marszałek 2011, ss. 147, 210–214.

² Zawadzki 1936, s. 5.

prasowe. Te, które jednak zostały wybrane, są wartościowymi źródłami prasowymi, gdyż opisują dostatecznie szerokie spektrum poruszanych problemów, a zeznania świadków przytaczano dosłownie.

5. Uwagi o wymiarze sprawiedliwości w Drugiej Rzeczypospolitej

Baczną uwagę dr. Tomaszewskiego (2019, s. 521) wzbudziła sugestia autora (M.W. Majewskiego) dotycząca nacisków na wymiar sprawiedliwości. Nie zagłębiając się zbyt w tę problematykę, odpowiedź będzie ze wszech miar pozytywna. Przedstawiciele wymiaru sprawiedliwości (sędziowie, woźni, komornicy, prokuratorzy, asesorzy i urzędnicy kancelaryjni) należeli do słabo opłacanych sektorów sfery budżetowej w Drugiej Rzeczypospolitej. Możliwości awansu, wyrażenia zgody na podjęcie dodatkowej pracy, przyznania dodatków i remuneracji powodowały, że system ten można określić mianem korupcyjnego. W naszej historiografii scharakteryzowano liczne przypadki ferowania wyroków sądowych nie tylko przed obliczem Temidy, ale również w zaciszu gabinetów polityków oraz Sejmu. Wady tego systemu najłatwiej można przeanalizować na podstawie działań obozu pomajowego. Na lamach prasy prawniczej, jak również codziennej, tok postępowania władz sądowych, nie tylko w najgłośniejszych procesach sądowych, ale również pomniejszych, może zaskakiwać. W trakcie owych analiz łatwo dostrzec paradoksalnie niskie wyroki za przestępstwa zagrożone karą długoletniego pobytu w więzieniu lub karą śmierci, i odwrotnie – niewspółmiernie wysokie kary za podobne przestępstwa³.

6. Dalsze badania nad Instytutem Metalurgii i Metaloznawstwa przy Politechnice Warszawskiej oraz Działem Metalurgicznym Chemicznego Instytutu Badawczego

Z dużą dozą prawdopodobieństwa można stwierdzić, że zasób archiwalny, pozostający zarówno w gestii władz państwa, instytucji kościelnych, jak i szczególnie prywatnych, na który zwrócił uwagę dr Tomaszewski (2019) umożliwia podjęcie dalszych badań dotyczących Instytutu

---

³ Materniak-Pawlowska 2011, ss. 63–110; Krzyżanowski 2011, ss. 261–289, 368–396.

Metalurgii i Metaloznawstwa przy Politechnice Warszawskiej oraz Działu Metalurgicznego Chemicznego Instytutu Badawczego.

Dla historyków prowadzących prace nad jakimkolwiek tematem niezmiernie ważne jest poznanie odpowiedniej bazy źródłowej, a następnie ujawnienie jej innym badaczom. Bez udostępnienia tej bazy źródłowej wysiłki kolejnego badacza będą znacznie utrudnione, a interpretacje czasami odmienne. Ze zrozumiałych względów szczególnie trudna jest sytuacja historyków rozpoczynających dopiero prace.

W trakcie moich prac parokrotnie spotykałem się z Autorami, którzy umieszczali w przypisach zdawkowe informacje na temat wykorzystanych dokumentów (np. Tomaszewski). Czasami była to tylko nazwa archiwum, zespół lub sygnatura. W innych wypadkach powoływano się na archiwum domowe Autora. Podobnie było w trakcie prac nad monografią przemysłu motoryzacyjnego w Polsce (1918–1939), gdy odczuwałem znaczny niedosyt źródeł archiwalnych, dotyczący dziejów Zakładów Mechanicznych „Ursus”⁴. Ponieważ spuścizna archiwalna ma charakter znikomy, zwróciłem się do Autorów poruszających w swojej publicystyce tę arcyciekawą tematykę⁵ z prośbą o wskazanie miejsca przechowywania notatek i korespondencji dyrektora Fabryki Metalurgicznej „Ursus” prof. dr. Kazimierza Gierdziejewskiego (1926–1938). Po uzyskaniu odpowiednich informacji udałem się do Archiwum Instytutu Odlewnictwa w Krakowie, w którym prof. dr. Kazimierz Gierdziejewski pełnił funkcję dyrektora (1947–1952). Otrzymałem tam informację, że materiały te zostały przekazane do Archiwum Narodowego w Krakowie, Oddziału IV z siedzibą w Spytkowicach. Niestety, skromna spuścizna dotycząca w większości okresu okupacji oraz przede wszystkim PRL pozwoliła pozyskać jedynie znikomą ilość informacji odnoszących się do prac prof. dr. Kazimierza Gierdziejewskiego w „Ursusie”.

Ujawnienie archiwum Gierdziejewskiego, które prawdopodobnie zawiera korespondencję na temat Czochralskiego, mogłoby mieć kapitalne znaczenie dla historyków zajmujących się dziejami lotnictwa i motoryzacji w Polsce, z kilku zasadniczych powodów. Fabryka Metalurgiczna „Ursus” współpracowała z Czochralskim (w 1931 r.), a następnie

---

⁴ Zakłady Mechaniczne „Ursus” włączono do holdingu Państwowych Zakładów Inżynierii od 1 października 1931 r. na podstawie decyzji Komitetu Ekonomicznego Ministrów. Zob. Majewski 2016, ss. 101–104.

⁵ Tomaszewski 2016, s. 399.

z IMM (w 1933 r.), początkowo przy wdrożeniu produkcji stopu B, a następnie stopów aluminiowo-magnezowo-tytanowych i miedziano-niklowo-magnezowo-tytanowo-krzemowo-żelaznych⁶. Wprowadzenie tych stopów odlewniczych (hidumin i termodyn) umożliwiło odlewanie, a następnie kucie m.in. korbowodów, głowic i tłoków. Patent J. Czochralskiego i A. Pacza zakupił m.in. Rolls-Royce, i po ustaleniu właściwych proporcji pierwiastków odstąpił High Duty Alloys. Za pośrednictwem tej ostatniej firmy Zakłady Metalurgiczne „Ursus” nabyły opracowania patentowe na stopy R56, R59, wykorzystywane do odlewania części silników licencyjnych Bristol, produkowanych dla Polskich Zakładów Skody SA, a następnie Państwowych Zakładów Lotniczych Wytwórnia Silników. Paradoks polega na tym, że w 1931 r. Czochralski wraz ze stopem B odstąpił równocześnie prawa patentowe termodynu⁷. Należy mieć nadzieję, że odnalezienie archiwum prof. dr. Kazimierza Gierdziejewskiego umożliwi odpowiedź na nurtujące pytania.

7. Literatura wspomnieniowa i Jan Czochralski

Zarówno w przypadku dokumentów archiwalnych, jak i pozostałych publikacji, w tym memuarystyki, przeprowadzam krytykę źródeł, albowiem pamiętam, że jest to podstawowa powinność historyka. Odpowiadając na uwagi dotyczące „braku konkretnych przykładów” (Tomaszewski 2019, s. 524), należy zauważyć, że obydwie pamiętniki wskazałem w przypisach (a źródła te są dostępne w znakomitej większości bibliotek).

Wyszukane opinie napisane zostały przez pilsudczyków, trudno zatem podejrzewać Autorów tych wspomnień o bezpodstawną krytykę Jana Czochralskiego. Obydwie osady należą jednak do źródeł wywołanych (*in situ*). W przypadku gen. bryg. Kordiana Józefa Zamorskiego autorem pierwszej części spostrzeżeń jest kapitan Tadeusz Biernacki, a drugiej – odnoszącej się do forsowanych przez Czochralskiego materiałów wykorzystanych przy produkcji schronów – gen. Zamorski, który był świadkiem owych wydarzeń. W nieco innej konfiguracji pozostawił nam swoją opinię wiceminister wyznań religijnych i oświecenia publicznego

---

⁶ Szczawiński 1931, ss. 333–339.

⁷ Instytut Polski i Muzeum im. gen. Władysława Sikorskiego (dalej IPMS), Dowodztwo Lotnictwa, sygn. Lot A1/24/i/e, k. 1. Pismo Nikodema Dudzińskiego do gen. bryg. pil. Stanisława Ujejskiego z 4 VI 1941 r.

ks. prof. dr Bronisław Żongolłowicz. Powoływał się na zapis rozmowy z prof. dr. hab. Władysławem Taklińskim. Druga natomiast z opinii, dotycząca prof. dr. hab. Witolda Broniewskiego, stanowi wynik bezpośrednich i wieloletnich obserwacji.

Obydwie opinie gen. Zamorskiego i ks. prof. Żongolłowicza wywołują obfitość spostrzeżeń i skrajnych refleksji. Ponieważ źródeł tych nie wykorzystał dr Paweł E. Tomaszewski w swoich opracowaniach, wskazałem na obydwu. Ponieważ zarzucił mi także brak przykładów, przytaczam obydwie *in extenso*.

2/1[19]35

[b]ył kpt. Biernacki z 35. P[ulku] P[iechoty], znakomity znawca stali i jej produkcji, specjalnie płyt stalowych. Jest to czerwona płachta na [Tadeusza] Kossakowskiego, którego on uważa za ostatniego drania i wyraża się o nim z pogardą. Prezydent Warszawy [Stefan] Starzyński chce go dostać z wojska na dyrektora gazowni miejskiej. [Stanisław] Surzycki z Huty Baildon chciał mu dać 250 000 zł za wstąpienie do ich zakładów. Chłopak siedzi w wojsku, z którego za ostatni wynalazek produkcji płyt stalowych lepszych niż je robi Vickers, nic nie dostał. Nie chce się jednak dać eksploatować, zwłaszcza że nie ma żadnych wobec wojska zobowiązań z tytułu studiów, na które nie miał żadnej pomocy, nawet w postaci urlopu. Pełnił służbę i chodził na wykłady do politechniki. Twierdzi, że zgłoszony przez Kossakowskiego i [Ottona] Czuruka za znakomitość w dziedzinie stali profesor [Jan] Czochralski jest dureń, a może i drań, przy czym w dziedzinie stopów aluminiowych jest znakomitym fachowcem. Był fakt, kiedy tenże Czochralski prowadził kwestię produkcji w Ostrowcu [Świętokrzyskim] kopuł pancernych ze stali węglistych mimo gwałtownych sprzeciwów Biernackiego. Dopiero ten musiał działać przez gen. [Józefa] Zajacę i [Leona] Berbeckiego, by przeforsować produkcję tych kopuł ze stali chromowej. Późniejsze próby z działaniem trotylu wykazały całkowitą słusność twierdzeń Biernackiego [...]⁸

---

⁸ Zamorski 2011, s. 305.

Ks. prof. dr Bronisław Żongolłowicz, poza przytoczeniem opinii prof. dr. hab. Władysława Taklińskiego dotyczącej Czochralskiego, sporo miejsca poświęcił także prof. dr. hab. Witoldowi Broniewskiemu. Miał ku temu również więcej okoliczności. Ich kanwą były, jak się później okazało, bezpodstawne zarzuty formułowane przez profesorów Michała Broszko oraz Witolda Broniewskiego pod adresem dziekana Politechniki Warszawskiej prof. zw. Stanisława Zwierzchowskiego. Poczynione obserwacje umożliwiły Żongolłowiczowi następującą charakterystykę osoby profesora Broniewskiego:

21. I. poniedziałek. [1935] Rektor Takliński bardzo ujemnie dziś charakteryzował prof. Czochralskiego (Politechnika Warszawska), jako Niemca nieuka, który zarzucał Broniewskiemu „zdradę stanu” za co dostał w twarz od Broniewskiego [...] Sprawa się jeszcze toczy [...] Takliński nie chce iść do Wacka, powiada „nie chcę, ja go nie znam, po co on mnie?” [...]⁹

15. X. wtorek. [1935]. Prof. Broniewski chce koniecznie mieć dyscyplinarkę w sprawie zarzutów na Zwierzchowskiego. Sprawę dotychczas trzymałem. Ale on mi dziś powiedział: czemu ja go oszczędzam więcej niż on sam siebie. Prawda. Szkoda go, rozumny, prawy, uczony, energiczny, ale jest w nim wielki niepokój, w którym się kołacze jakiś chochlik pieniacki [...]¹⁰.

8. Komitet Budowy Instytutu Metalurgicznego i źródła finansowania

Odpowiadając na kolejną wątpliwość dr. Tomaszewskiego (2019, s. 523), należy wskazać, że postaci wymienione w protokole Komitetu Budowy Instytutu Metalurgicznego to: George Sage Brooks (Gische SA),

---

⁹ Władysław Takliński – rektor Akademii Górniczej [AGH od 1947 r.] w latach 1933–1939. Prowadził badania nad mechaniką teoretyczną i wytrzymałością materiałów. Waclaw Jędrzejewicz [Wacek] – minister wyznań religijnych i oświecenia publicznego w rządach Janusza Jędrzejewicza, Leona Kozłowskiego oraz Walerego Ślawka. Por. Żongolłowicz 2004, ss. 593, 630–631, 717.

¹⁰ Żongolłowicz 2004, s. 684.

Wojciech Świątosławski i Zenon Martynowicz (Chemiczny Instytut Badawczy), Jan Czochralski i Henryk Mierzejewski (Politechnika Warszawska), Szymon Rudawski (naczelnik Wydziału Przemysłowo-Handlowego w Urzędzie Wojewódzkim Śląskim), Claus Kallenborn (Huta „Bismarcka” SA/Katowicka Spółka Akcyjna dla Górnictwa i Hutnictwa), Brunon Absalon (Friedenshütte Aktiengesellschaft/Huta „Pokój” SA), Aleksander Ciszewski (Zakłady Hohenlohe SA), Oskar Vogt (Oberschlesische Kraftwerk SA), Feliks Noakowski (The Henckel von Donnersmarck – Beuthen Estates Ltd), Georg Behagel (Górnośląski Związek Przemysłowców Górniczo-Hutniczych)¹¹.

W artykule poświęconym pracom Instytutu Metalurgii i Metaloznawstwa przy Politechnice Warszawskiej i Janowi Czochralskiemu (Majewski 2018, ss. 93–94) powątpiewałem, że menadżerowie zrzeszeni wokół Górnośląskiego Związku Przemysłowców Górniczo-Hutniczych podolają znaczącym wydatkom przewidywanym na budowę instytutu. Przypadek sprawił, że wyszukałem informację potwierdzającą jednak takie działania. Przemysłowcy śląscy udostępniłi na rzecz budowy Instytutu Metalurgicznego łącznie milion złotych. Środki przekazane prezydentowi Ignacemu Mościckiemu w trakcie spotkania na Zamku 16 stycznia 1929 r. rozdzielono w równej wartości pomiędzy dwa podmioty. Donatorzy dofinansowali istniejące już Studium Hutnicze przy Akademii Górniczej w Krakowie oraz budowę Instytutu Metalurgicznego w Warszawie¹².

Istotny wkład założycielski pod budowę Instytutu Metalurgicznego wniesiony został również przez podoficerów Wojska Polskiego. W początkach 1926 r. powstała Fundacja Lotnicza im. Marszałka Piłsudskiego. Inicjatorami tej organizacji byli mjr dypl. Ludwik Lepiarz, sierż. Edward Walerjańczyk, sierż. mech. Stanisław Kaczmarek, wach. Henryk Kwiatkowski, st. wach. Z. Papiernik oraz sierż. Franciszek Legaja. W obrębie tej organizacji zainicjowano zbiórkę pieniężną przeznaczoną na zakup samolotu. Termin udostępnienia środków pieniężnych zaplanowano na 19 marca 1928 r., w dniu imienin marszałka. Duży odzew

---

¹¹ Archiwum Państwowe Katowice. Urząd Wojewódzki Śląski, Wydział Przemysłowo-Handlowy, sygn. 1775, k. 1. Pismo Górnośląskiego Związku Przemysłowców Górniczo-Hutniczych do naczelnika Wydziału Przemysłowo-Handlowego Śląskiego Urzędu Wojewódzkiego Szymona Rudawskiego z 6 XI 1928 r.; kk. 2–3. Protokół z posiedzenia Komitetu Budowy Instytutu Metalurgicznego, (bd.).

¹² *Polska Zbrojna* 1929a.

wśród podoficerów oraz sprawnie zrealizowane wpłaty w dość krótkim czasie przekroczyły koszty zakupu płatowca. Pojawiły się wówczas kolejne propozycje, aby zrezygnować z samolotu na rzecz okrętu podwodnego, później także planowano budowę lotniska. Ostatecznie brak porozumienia zarządu fundacji przyczynił się do przekazania w początkach lipca 1929 r. kwoty 57 902 zł na rzecz budowy Instytutu Metalurgicznego¹³. Warto podkreślić, że decyzja formalnie nastąpiła znacznie wcześniej, albowiem już w początkach listopada 1928 r. Komitet Budowy Instytutu Metalurgicznego, zawiązany, przypomnijmy, w Zakładach Hohenlohe SA, dysponował częścią tej darowizny¹⁴.

9. Wątpliwości do życiorysu Jana Czochralskiego

Odniosę się poniżej do krytycznych komentarzy dr. Tomaszewskiego (2019, ss. 522, 526) dotyczących sytuacji materialnej i zawodowej Czochralskiego.

W sensie formalnym Jan Czochralski był emigrantem – obywatelem obcego państwa (urodzonym na ziemiach bylej Pierwszej Rzeczypospolitej, które zaborca pruski włączył do swego państwa). Będąc obywatelem niemieckim polskiego pochodzenia, wyjechał do Berlina, a później wrócił do wolnej Polski, zachowując jednak posiadane przywileje związane z przynależnością do Republiki Weimarskiej, a następnie III Rzeszy. W przypadku Czochralskiego kwestie obywatelstwa wzbudzają wiele wątpliwości, bowiem posiadał w okresie okupacji niemieckiej przywileje tożsame z Reichsdeutsche.

Na podstawie znanych dotąd źródeł historycznych nie wiemy, dlaczego stateczny mąż, odpowiedzialny ojciec trojga potomstwa, opływający we wszystkie dostatki nagle podejmuje decyzję o rezygnacji z kontynuowania kariery naukowej w świetnie wyposażonych pracowniach i laboratoriach, po czym przeprowadza się na terytorium państwa, w którym sfery niedostatków, pomimo upływu dekady od odzyskania

---

¹³ Walerjańczyk 1927; Lepiarz 1928; *Polska Zbrojna* 1929.

¹⁴ Archiwum Państwowe Katowice, Urząd Wojewódzki Śląski, Wydział Przemysłowo-Handlowy, sygn. 1775, k. 1. Pismo Górnośląskiego Związku Górnictwo-Hutniczego do naczelnika Wydziału Przemysłowo-Handlowego Śląskiego Urzędu Wojewódzkiego Szymona Rudawskiego z 6 XI 1928 r.; kk. 2–3. Protokół z posiedzenia Komitetu Budowy Instytutu Metalurgicznego, (bd.).

niepodległości, wciąż są duże, a możliwości kontynuowania dotychczasowych zainteresowań naukowych nader ograniczone. W dotychczasowych wystąpieniach dr Tomaszewski uzasadniał tę problematykę zaangażowaniem na rzecz wywiadu wojskowego, nie przedstawiając jednak żadnych dowodów źródłowych. Dlatego wyrażone przez prof. dr. hab. Michała Kokowskiego wątpliwości, dotyczące braku dowodów źródłowych przemawiających za tego typu zaangażowaniem, należy uznać za uzasadnione¹⁵. Warto także zauważyć, że świadkowie (mjr/pplk dypl. Wojciech Fyda i Stefan Bratkowski) działalności wywiadowczej Czochrańskiego, na których powołuje się dr Tomaszewski¹⁶, nie mieli nic wspólnego z pracami Oddziału II Sztabu Głównego. Pierwszy z nich pełnił (sierpień 1926 – luty 1931) służbę zastępcy szefa Gabinetu Wojskowego Prezydenta RP (adiutant), następnie był dowódcą Pułku Artylerii Ciężkiej we Lwowie i dopiero 26 kwietnia 1936 r. przyjął funkcję *attaché* wojskowego we Francji. Stefan Bratkowski urodził się w 1934 r., a sprawę Czochrańskiego pamiętał tylko z przekazów rodzinnych¹⁷.

Rozpoczęcie prac logistycznych przy budowie Instytutu, być może także otrzymanie tytułu doktora *honoris causa*, było asumptem dla Czochrańskiego do przedstawienia w 1929 r. perspektyw gospodarczych państwa polskiego¹⁸. Wyraził on wówczas pogląd, że dalszy rozwój będzie zależny od powstania instytutów naukowych zajmujących się metalurgią żelaza, stali stopowych i metali kolorowych. Dostrzegając: a) problem dywersyfikacji bazy ekonomicznej z rejonu Górnego Śląska na Podkarpacie, b) korzyści płynące z wydobycia gazu ziemnego i ropy naftowej oraz c) korzyści wynikające z dużego zasobu wody oraz taniej siły roboczej na tym terenie. Jednocześnie rozpoczęcie eksploatacji tych zasobów uzależniał od rozbudowy infrastruktury komunikacyjnej¹⁹.

Poglądy Czochrańskiego mogą zaskakiwać, albowiem były zbieżne z opiniami najwyższych władz państwowych. W wystąpieniu prasowym

---

¹⁵ Kokowski [2014](#), ss. 139–140; [2015](#), ss. 283–288; [2016](#), ss. 405–408.

¹⁶ Tomaszewski 2014, ss. 57–72.

¹⁷ Archiwum Akt Nowych, Attaché wojskowi przy rządach państw kapitalistycznych, sygn. AII/133, k. 119–121. Plk dypl. Wojciech Fyda, Raport z moich pierwszych wrażeń po przybyciu do Paryża (26 IV – 7 V 1936 r.) z 8 V 1936; Ciałowicz 1970, ss. 224–225; Łowczowski 1980, ss. 38–39; Koreś [2018](#), ss. 187–241.

¹⁸ Zob. Czochrański [1929a](#); [1929b](#); [1929c](#).

¹⁹ *Ibidem*.

powoływał się na terminologię wojskową („rejonu bezpieczeństwa”), którą można przypisać grupie oficerów skupionych wokół gen. dyw. Kazimierza Sosnkowskiego²⁰. Może to dowodzić, że plany inwestycyjne rządu, które wdrożono dopiero w drugiej połowie lat trzydziestych XX w., były już znane Czochralskiemu w 1929 r.²¹ Miał więc on związki z wielką polityką, mimo iż zachował obywatelstwo państwa wrogiego Polsce. Oznacza to, że fakt tego obywatelstwa nie miał negatywnego wpływu na ocenę jego działalności w opinii władz.

10. Zakłady Hohenlohe SA

Odpowiadając na pytanie dr. Tomaszewskiego (2019, s. 522) dotyczące Zakładów Hohenlohe w Welnowcu, należy zauważyć, że były one dużymi i rozpoznawalnymi zakładami w Drugiej Rzeczypospolitej. Hohenlohe-Werke AG zostały założone w 1905 r. przez Christiana Hohenlohe. Po podziale Górnego Śląska wyodrębniono Zakłady Hohenlohe SA w gminie Welnowiec oraz Öhringen Bergbau AG z siedzibą w Gliwicach, a później w Berlinie. Przedsiębiorstwa te trudniły się wydobywaniem oraz przerobem węgla kamiennego, glinek ogniotrwałych oraz blendy cynkowej. Poza tym produkowano m.in. blachę cynkową, kwas siarkowy, ołów, energię elektryczną oraz cegły. Kapitał zakładowy wynosił 24 250 000 zł. W skład Rady Nadzorczej wchodził: Karol Petschek, Karol Strassburger, Ryszard Chrambah, Roman Brzeski, Jakub Goldschmidt, Ernest Henryk Heimann, ks. Hans zu Hohenlohe-Oehringen, Alfred ks. zu Hohenlohe-Schillingsfürst, Paweł Lemay, Franciszek Petschek, Henryk de Peyerimhoff, Szymon Rudawski, Stanisław Widomski. Funkcję dyrektora zarządzającego przedsiębiorstwa pełnił Aleksander Ciszewski. Warto także podkreślić, że Zakłady Hohenlohe SA posiadały znaczące pakiety papierów wartościowych w dwudziestu pięciu przedsiębiorstwach²².

²⁰ Gołębiowski 2000, ss. 12–20; Stachewicz 1998, ss. 296–305.

²¹ Czochralski zapewne zapoznał się wcześniej z rozporządzeniem Prezydenta Rzeczypospolitej Ignacego Mościckiego z marca 1928 r., „W sprawie ulg dla przedsiębiorstw przemysłowych i komunikacyjnych”, które określiło też kształt przestrzenny rejonu bezpieczeństwa. Por. Dz.U.RP 1928, nr 36, poz. 329.

²² Landau, Tomaszewski 1964, ss. 261–265; Jaros 1969, ss. 187–189; Gołębiowski 2004, ss. 59, 68, 85, 205–207; Archiwum Państwowe Katowice, Śląski Urząd Wojewódzki, Wydział Przemysłu i Handlu, sygn. 1871, kk. 68–69. Bilans operacyjny Zakładów Hohenlohe SA za lata 1927–1930.

11. Prace Jana Czochralskiego we „Wspólnocie Interesów” a koncern Wspólnoty Interesów Górniczo-Hutniczych SA

Odpowiadając na kolejną wątpliwość dr. Tomaszewskiego (2019, ss. 524), dotyczącą tego, czym była „Wspólnota Interesów”, należy wyjaśnić, że owa „Wspólnota” została powołana przez Friedricha Flicka w oparciu o Katowicką Spółkę Akcyjną dla Górnictwa i Hutnictwa oraz Górnośląskie Zjednoczone Huty „Królewska” i „Laura” SA. Zadania postawione przed tą spółką nomenklaturową przewidywały obniżenie kosztów produkcji, zwiększenie asortymentu, penetrację nowych rynków zbytu oraz osiągnięcie jak największej rentowności przez wzajemną pomoc i współpracę obydwu przedsiębiorstw górniczo-hutniczych. W wyniku uchwał Walnych Zgromadzeń Górnośląskich Zjednoczonych Hut „Królewska” i „Laura” SA (8 czerwca 1929 r.) oraz Katowickiej Spółki Akcyjnej dla Górnictwa i Hutnictwa (20 września 1929 r.), połączonych we „Wspólnotę Interesów”, opublikowano rezolucję głoszącą związek gospodarczy z Consolidated Silesian Steel Corporation. Portfel gestyjny spółki holdingowej zarejestrowanej w Nowym Jorku należał do Friedricha Flicka, który dążył do sprzedaży części aktywów Williamowi Averellowi Harrimanowi. W skład Rady Nadzorczej (Prezydium) „Wspólnoty Interesów” wchodził potentat finansowy Friedrich Flick. Obok niego wyróżniamy trzy grupy podmiotów posiadających bezpośredni wpływ na funkcjonowanie przedsiębiorstwa. Grupę Flicka najliczniej reprezentowali: Robert Scherff, Fryderyk Bernhardt, Claus Kallenborn, Walther Thomalla, Alfred Rhode, Herbert Monden, Robert Sznepka. Gwarantem więzi Harrimana, a także wnikliwym obserwatorem poczynań Flicka, był Eugène Lubovitz, następnie także Irving Rossi. Interesy Skarbu Państwa oraz Skarbu Śląskiego absorbowały uwagę Alfreda Potockiego, Hipolita Gliwitza, Jana Haase, Mariana Przybylskiego. Do tej ostatniej grupy dołączył najpóźniej także Jan Czochralski. Nie wiadomo, jakie funkcje pełnił w obrębie Prezydium: czy była to tylko synekura, czy też może reprezentował interesy sektora militarno-przemysłowego. Po ustanowieniu Nadzoru Sądowego nad Górnośląskimi Zjednoczonymi Hutami „Królewska” i „Laura” SA oraz Katowicką Spółką Akcyjną dla Górnictwa i Hutnictwa (29 III 1934 – 30 I 1937), przeprowadzeniu fuzji, a następnie przejęciu kapitałów gestyjnych przez Bank Gospodarstwa Krajowego powstał dopiero 16 kwietnia 1937 r. koncern

Wspólnoty Interesów Górniczo-Hutniczych SA. Osoba Jana Czochraleskiego w złożonych władzom skarbowym sprawozdaniach spółki (za lata 1937–1939) nie występuje²³.

12. Zastrzeżenia do przypisów i odsyłaczy

Odnosząc się do uwagi dr. Tomaszewskiego (2019, s. 525) dotyczącej kompozycji przypisów i odsyłaczy, chciałbym podkreślić, że decyzją o umieszczeniu tej lub innej informacji w przypisach lub tekście głównym jest decyzją własną Autora. Uzależniona jest oczywiście od poruszanej problematyki. Trudno jest pisać o eksperymentach Chemicznego Instytutu Badawczego, nie poruszając zwłaszcza tych osiągnięć, które posiadały bezpośredni związek z przemysłem zbrojeniowym. Podobne zależności odnoszą się do Huty Baildon SA, Polskich Zakładów Skody SA, Wojskowego Instytutu Badań Inżynierii (Biura Badań Technicznych Broni Pancernych).

Dziękuję za zwrócenie uwagi na działalność Stacji Doświadczalnej Politechniki Lwowskiej (Tomaszewski 2019, s. 524). Odpowiadając, warto podkreślić, że ówcześni producenci, jak i odbiorcy stali stopowych i metali kolorowych ściśle współpracowali z placówką lwowską, zlecając wykonanie ekspertyz, a następnie prób odbiorczych. Znaczenie tej placówki dla przemysłu zbrojeniowego było nie do przecenienia. Warto przy tym podkreślić, że przejęto w ten sposób ważną część zadań, które realizować miał Instytut Metalurgii i Metaloznawstwa.

Kuriozum wśród dociekań dr. Tomaszewskiego (2019, s. 524) stanowi zarzut bezcelowego opisanie w artykule (M.W. Majewskiego) wykorzystania blach pancernych ... a następnie Państwowych Zakładów Inżynierii. Na wstępie odpowiedzi należy zwrócić uwagę na nieuzasadnione skracanie przez dr. Tomaszewskiego nazwy do Warsztatów Samochodowych. W przeciwieństwie do innych tego rodzaju zakładów – pułkowych, garnizonowych i okręgowych – warsztaty w Warszawie nosiły miano Centralnych. Przechodząc do wątpliwości dr. Tomaszewskiego,

---

²³ Archiwum Akt Nowych, Prezydium Rady Ministrów, Komitet Ekonomiczny Rady Ministrów, sygn. 82, kk. 45–47. Uzasadnienie wniosku Antoniego Romana i Eugeniusza Kwiatkowskiego w sprawie przejęcia przez Skarb Państwa Wspólnoty Interesów z 12 VII 1936; Zawadzki 2010, ss. 155–156; Majewski 2018b, ss. 43–69.

chciałbym tylko nadmienić, że wspólne osiągnięcie IMM, a także Huty Baildon SA uniezależniało nasze państwo od kosztownego importu oraz powstrzymywało odpływ walut, pozyskiwanych z eksportu surowców, m.in. węgla i cukru. Ponadto blachy, płyty i kopuły pancerne wykorzystywane w zabudowie sprzętu pancernego, artyleryjskiego i fortyfikacyjnego znakomicie podnosiły możliwości obrony. Osiągnięcie produkcyjne IMM i Huty Baildon SA było dużym wydarzeniem w historii techniki, albowiem byliśmy drugim państwem na świecie po Anglii (Vickers-Armstrong), które samodzielnie rozwiązało te problemy uzbrojenia.

13. Miernik sukcesów naukowych Czochralskiego z okresu zatrudnienia w Instytucie Metalurgii i Metaloznawstwa

Odpowiadając na kolejny zarzut dr. Tomaszewskiego (2019, s. 520–521), dotyczący niewykorzystania artykułów zamieszczonych na łamach *Wiadomości Instytutu Metalurgii i Metaloznawstwa oraz Zakładu Metalurgii i Metaloznawstwa Politechniki Warszawskiej*, należy zgodzić się z Panem dr. Tomaszewskim, iż autor artykułu o Instytucie Metalurgii i Metaloznawstwa i postaci Czochralskiego nie jest ani chemikiem, ani metaloznawcą. Dlatego właśnie, w moim artykule, po pierwsze pominięta została analiza treści chemicznej i metaloznawczej tych artykułów, po drugie, odnotowane zostały tylko eksperymenty i doświadczenia przekładające się na rozwiązanie problemów rodzimego przemysłu zbrojeniowego.

Podzielałam zdanie dr. Tomaszewskiego, że tematyka chemiczna i metaloznawcza artykułów zamieszczonych na łamach wspomnianego powyżej czasopisma może być interesującym tematem badawczym dla specjalistów tych dyscyplin. Z zainteresowaniem przeczytam artykuł poświęcony tym zagadnieniom.

Należy jednak podkreślić, iż trudno będzie w pełni ocenić dorobek własny Czochralskiego na podstawie prac opublikowanych na łamach *Wiadomości...*, albowiem w znacznej ich części występuje jako współautor. Przy ocenie tego dorobku skłaniałbym się raczej do analizy zastrzeżeń patentowych. W tej dziedzinie jego dorobek jest skromny. W 1932 r. otrzymał patent na *stopy żelazkowe odporne na zżeranie zwłaszcza stosowane*

w kolejnictwie, a po upływie pięciu lat kolejny, dotyczący *способу otrzymywania prętów metalowych bez wtrąceń i likwidacji*²⁴.

Pozostałe prace na rzecz armii dr Tomaszewski zwykł tłumaczyć „gryfem tajemnicy wojskowej”²⁵, ale prawda jest taka, że poszukiwania patentów zgłoszonych przez Instytut Metalurgii i Metaloznawstwa przy Politechnice Warszawskiej oraz Dział Metalurgiczny Chemicznego Instytutu Badawczego nie przyniosły jak dotąd pozytywnych rezultatów.

14. Podsumowanie

Ufam, że udało mi się jaśniej opisać poruszoną uprzednio tematykę i wyjaśnić niektóre wątpliwości podniesione przez Pana dr. Pawła E. Tomaszewskiego. Chciałbym przede wszystkim jednak przeprosić za błędy, które wkradły się w trakcie formatowania tamtego tekstu. Pracując równocześnie nad kilkoma artykułami, przygotowując dokumentację przewodu habilitacyjnego, a także prowadząc kwerendy, bardzo łatwo o przeoczenia. Ufam, że będzie to nauzką dla mnie, aby koncentrować się na jednej tylko publikacji.

Zaledwie w jednym artykule przedstawiłem nieznanne zagadnienia odnoszące się do biografii i działalności naukowej Jana Czochralskiego. Materiały archiwalne odnalazłem przypadkowo, nie koncentrując moich poszukiwań tylko i wyłącznie na tych wątkach. Dlatego postuluję przeprowadzenie rzetelnej, kompleksowej kwerendy zarówno prasoznawczej, jak i archiwalnej, w kraju oraz poza granicami, dotyczącej Jana Czochralskiego. Ponieważ jest to zadanie przekraczające możliwości pojedynczej osoby, winien powstać interdyscyplinarny zespół badawczy. Apeluję także do badaczy tej problematyki, w tym Pana dr. Tomaszewskiego, i świadków tamtych wydarzeń lub ich spadkobierców, by udostępnił swoje cenne prywatne archiwa, ażeby można było efektywnie kontynuować analizowanie tej problematyki i budować bogatsze historyczne syntezy, oparte na zweryfikowanym materiale, dzięki

---

²⁴ Urząd Patentowy Rzeczypospolitej Polskiej [1932](#); Urząd Patentowy Rzeczypospolitej Polskiej [1938](#).

²⁵ Tomaszewski 2014, ss. 57–72; Kokowski [2014](#), s. 139–140; [2015](#), ss. 283–288; [2016](#), ss. 405–408.

zastosowaniu krytyki licznych źródeł historycznych. Życzę jednocześnie Panu dr. Pawłowi E. Tomaszewskiemu wielu kolejnych spektakularnych sukcesów publicystycznych, w tym również naukowych.

15. Podziękowania

Uprzejmie dziękuję Panu prof. dr. hab. Michałowi Kokowskiemu oraz zespołowi redakcyjnemu *Studia Historiae Scientiarum* za konstruktywne, rzeczowe uwagi i wskazówki.

Bibliografia

ŹRÓDŁA ARCHIWALNE

- Archiwum Akt Nowych, *Attaché* wojskowi przy rządach państw kapitalistycznych, sygn. AII/133, k. 119–121. Plk dypl. Wojciech Fyda, Raport z moich pierwszych wrażeń po przybyciu do Paryża (26 IV – 7 V 1936 r.) z 8 V 1936.
- Archiwum Akt Nowych, Prezydium Rady Ministrów, Komitet Ekonomiczny Rady Ministrów, sygn. 82, kk. 45–47. Uzasadnienie wniosku Antoniego Romana i Eugeniusza Kwiatkowskiego w sprawie przejęcia przez Skarb Państwa „Wspólnoty Interesów” z 12 VII 1936.
- Archiwum Narodowe Kraków, Oddział IV. Główny Instytut Metalurgii i Odlewnictwa, sygn. 15, kk. 1–161. Korespondencja Kazimierza Gierdziejewskiego.
- Archiwum Narodowe Kraków, Oddział IV. Główny Instytut Metalurgii i Odlewnictwa; sygn. 22, kk. 315–339. Korespondencja dyrektora naczelnego.
- Archiwum Państwowe Katowice. Urząd Wojewódzki Śląski, Wydział Przemysłowo-Handlowy, sygn. 1775, k. 1. Pismo Górnośląskiego Związku Przemysłowców Górniczo-Hutniczych do naczelnika Wydziału Przemysłowo-Handlowego Śląskiego Urzędu Wojewódzkiego Szymona Rudawskiego z 6 XI 1928 r.
- Archiwum Państwowe Katowice. Urząd Wojewódzki Śląski, Wydział Przemysłowo-Handlowy, sygn. 1775, kk. 2–3. Protokół z posiedzenia Komitetu Budowy Instytutu Metalurgicznego, (bd.).
- Archiwum Państwowe Katowice, Urząd Wojewódzki Śląski, Wydział Przemysłu i Handlu, sygn. 1871, kk. 68–69. Bilans operacyjny Zakładów Hohenlohe SA za lata 1927–1930.
- Instytut Polski i Muzeum im. gen. Władysława Sikorskiego (dalej IPMS), Dowództwo Lotnictwa, sygn. Lot A1/24/i/e, k. 1. Pismo Nikodema Dudzińskiego do gen. bryg. pil. Stanisława Ujejskiego z 4 VI 1941 r.

OPRACOWANIA

- Ciałowicz, Jan 1970: *Polsko-francuski sojusz wojskowy 1921–1939*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Czochralski, Jan 1929a: Drogi i metody postępu technicznego. *Przegląd Techniczny* 42, ss. 947–949. Dostęp online: <http://bcpw.bg.pw.edu.pl/Content/3687/>.
- Czochralski, Jan 1929b: Drogi i możliwości rozwoju przemysłu w Polsce. *Polska Zbrojna* 334, s. 8. Dostęp online: http://zbrojownia.cbw.wp.mil.pl:8080/Content/8451/PZ_1929_Strona_3177.jpg.
- Czochralski, Jan, 1929c: Pęd ku technice. *Przegląd Techniczny* 4 (zesz. spec.), ss. 39–41. Dostęp online: http://bcpw.bg.pw.edu.pl/Content/3661/04pt1929_nr_4_5_str_37_56.pdf.
- Dz.U.RP 1928/36, poz. 329. Dostęp online: <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU19280360329>.
- Golębiowski, Jerzy 2000: *COP. Dzieje industrializacji w rejonie bezpieczeństwa 1922–1939*. Kraków: Wydawnictwo Naukowe Akademii Pedagogicznej. Dostęp online: <http://rep.up.krakow.pl/xmlui/handle/11716/1810>.
- Golębiowski, Jerzy 2004: *Kapitał państwowy w spółkach prawa handlowego u schyłku Druhej Rzeczypospolitej*. Kraków: Wydawnictwo Naukowe Akademii Pedagogicznej.
- Jaros, Jerzy 1969: *Historia górnictwa węglowego w Polsce w latach 1914–1945*. Katowice: Śląski Instytut Naukowy. Dostęp online: http://otworzksiazke.pl/ksiazka/historia_gornictwa_weglowego_w_zaglebiu_gornoslaskim/.
- Kokowski, Michał 2014: Komentarz do artykułu dr. Pawła E. Tomaszewskiego: Jan Czochralski – historia człowieka niezwykłego. *Prace Komisji Historii Nauki PAU XIII*, ss. 131–141. Dostęp online: <http://pau.krakow.pl/PKHN-PAU/pkhn-pau-XIII-2014-8.pdf>.
- Kokowski, Michał 2015: Uwagi do komentarza dr. Pawła E. Tomaszewskiego na temat badań życiorysu Jana Czochralskiego (Replika). *Prace Komisji Historii Nauki PAU XIV*, ss. 283–288. Dostęp online: <http://pau.krakow.pl/PKHN-PAU/pkhn-pau-XIV-2015-12.pdf>.
- Kokowski, Michał 2016: Odpowiedź na list Dr. Pawła E. Tomaszewskiego na temat badań życiorysu Jana Czochralskiego. *Studia Historiae Scientiarum* 15, ss. 405–408. Dostęp online: <http://pau.krakow.pl/SHS/shs-15-2016-19.pdf>.
- Koreś, Daniel 2018: Oficer na kluczowej placówce – początki działalności plk dypl. Wojciecha Fydy. *Res Historica* 45, ss. 187–241. Dostęp online: <https://journals.umcs.pl/rh/article/view/7377/5177>.
- Krzyżanowski, Lech 2011: *Sędziowie w II Rzeczypospolitej: okręgi apelacyjne krakowski i katowicki*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego. Dostęp online:

https://rebus.us.edu.pl/bitstream/20.500.12128/414/5/Krzyzanowski_Sedziowie_w_II_Rzeczypospolitej.pdf.

Landau, Zbigniew; Tomaszewski, Jerzy 1964: *Kapitały obce w Polsce*. Warszawa: Książka i Wiedza.

Lepiarz, Ludwik 1928: Fundacja Lotnicza im. Marszałka Piłsudskiego. *Polska Zbrojna* 27, s. 4. Dostęp online: http://zbrojownia.cbw.wp.mil.pl:8080/Content/8017/PZ_1928_Strona_0265.jpg.

Łowczowski, Gustaw 1980: *Sylwetki moich przełożonych i przyjaciół w wojsku*. Londyn: Caldra Hause. Dostęp online: http://www.tuchow.pl/files/Sylwetki_Lowczowski.pdf.

Majewski, Mariusz W. 2016: *Rozwój motoryzacji w Drugiej Rzeczypospolitej*. Kraków: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego.

Majewski, Mariusz W. 2018a: Prace Instytutu Metalurgii i Metaloznawstwa przy Politechnice Warszawskiej i Jan Czochrański. *Studia Historiae Scientiarum* 17, ss. 89–117. Dostęp online: <http://www.ejournals.eu/sj/index.php/SHS/article/download/6865/6798>.

Majewski, Mariusz W. 2018b: The history of joint-stock companies in the Second Polish Republic as exemplified by Wspólnota Interesów Górniczo-Hutniczych SA (Mining and Metallurgy Community of Interests Joint Stock Company). 17, *Studia Historiae Oeconomicae* 36, ss. 43–69. Dostęp online: [https://content.sciendo.com/configurable/contentpage/journals\\$002fsho\\$002f36\\$002f1\\$-002farticle-p43.xml](https://content.sciendo.com/configurable/contentpage/journals$002fsho$002f36$002f1$-002farticle-p43.xml).

Marszałek, Piotr Krzysztof 2011: *Najwyższe władze wojskowe w systemie ustrojowym II Rzeczypospolitej*. Wrocław: Prawnicza i Ekonomiczna Biblioteka Cyfrowa. Dostęp online: http://www.bibliotekacyfrowa.pl/Content/38579/Najwyzsze_wladze_wojskowe.pdf.

Materniak-Pawłowska, Małgorzata 2011: Zawód sędziego w Polsce 1918–1939. *Czasopismo Prawno-Historyczne* LXIII, ss. 63–110. Dostęp online: https://repositorium.amu.edu.pl/bitstream/10593/1818/1/03_Materniak.pdf.

Polska Zbrojna 1929a: *Dar przemysłowców hutniczych na Studium Hutnicze* 20, s. 10. Dostęp online: http://zbrojownia.cbw.wp.mil.pl:8080/Content/8302/PZ_1929_Strona_0181.jpg.

Polska Zbrojna 1929b: *Fundusz samolotu im. Marszałka Piłsudskiego* 577, s. 4. Dostęp online: http://zbrojownia.cbw.wp.mil.pl:8080/Content/8387/PZ_1929_Strona_2606.jpg.

Stachewicz, Wacław 1998: *Wierności dochowai żołnierskiej. Przygotowania wojenne w Polsce 1935–1939 oraz kampania 1939 w relacjach i rozważaniach szefa Sztabu Głównego i szefa Sztabu Naczelnego Wodza*. Warszawa: Oficyna Wydawnicza Rytm.

- Styk, Stanisław 1978: Działalność Korpusu Kontrolerów Wojska Polskiego 1921–1939. *Wojskowy Przegląd Historyczny* 2, ss. 237–246.
- Szczawiński, Stanisław 1931: Termiczna obróbka stopów aluminiowych ze szczególnym uwzględnieniem stopów odlewniczych. *Przegląd Techniczny* 18–19, ss. 333–339. Dostęp online: http://bcpw.bg.pw.edu.pl/Content/3176/19pt1931_nr18-19.pdf.
- Tomaszewski, Paweł E. 2014: Jan Czochrański – historia człowieka niezwykłego. *Prace Komisji Historii Nauki PAU XIII*, ss. 57–72. Dostęp online: <http://pau.krakow.pl/PKHN-PAU/pkhn-pau-XIII-2014-4.pdf>.
- Tomaszewski, Paweł E. 2016: Uwagi do komentarza prof. Michała Kokowskiego o badaniach życiorysu Jana Czochrańskiego. *Studia Historiae Scientiarum* 15, ss. 395–404. Dostęp online: <http://www.pau.krakow.pl/SHS/shs-15-2016-18.pdf>.
- Tomaszewski, Paweł E. 2019: Komentarz do artykułu Mariusza W. Majewskiego opublikowanego w *Studia Historiae Scientiarum* 17 (2018), ss. 89–117. *Studia Historiae Scientiarum* 18, ss. 517–529. DOI: [10.4467/2543702XSHS.19.016.11022](https://doi.org/10.4467/2543702XSHS.19.016.11022).
- Urząd Patentowy Rzeczypospolitej Polskiej 1932: *Wykaz patentów udzielonych przez Urząd Patentowy Rz. P. w roku 1931*, Warszawa, kat. 40b, patent 16 254. Dostęp online: https://jbc.bj.uj.edu.pl/Content/367787/PDF/NDIG-CZAS016938_1932.pdf.
- Urząd Patentowy Rzeczypospolitej Polskiej 1938: *Wykaz patentów udzielonych przez Urząd Patentowy Rz. P. w roku 1937*, Warszawa, kat. 31c, patent 25 742. Dostęp online: https://jbc.bj.uj.edu.pl/Content/367864/PDF/NDIG-CZAS016938_1937.pdf.
- Walerjańczyk, Edward 1927: Sprawa fundacji lotniczej. *Rewia Podoficerska Polskiej Zbrojnej* 12. [W:] *Polska Zbrojna* 193, s. 5. Dostęp online: http://zbrojownia.cbw.wp.mil.pl:8080/Content/7218/PZ_1927_Strona_1600.jpg.
- Zamorski, Kordian Józef 2011: *Dzienniki (1930–1938)*, oprac. Robert Litwiński, Marek Sioma. Warszawa: Instytut Józefa Piłsudskiego.
- Zawadzki, Bolesław (pseud. B. Kalinowski) 1936: Kim jest posiadacz licencji na stop „B”. Doradca – wykonawca – kontroler. Potrójna rola prof. Czochrańskiego. *Goniec Warszawski*, s. 5.
- Zawadzki, Władysław Marian 2010: *Dziennik*, oprac. Janusz Mierzwa. Kraków: Towarzystwo Wydawnicze Historia Jagellonica.
- Żongolłowicz, Bronisław 2004: *Dzienniki 1930–1936*, oprac. Dorota Zamojska. Warszawa: Bibliotheca Europae Orientalis, Fontes T. 1. Wydawnictwo Przeglądu Wschodniego i Studium Europy Wschodniej Uniwersytetu Warszawskiego.